

Rigoberta Menchú Tum, sempre constant en la defensa dels drets humans dels indígenes

PER PERE ORTÍS

Abandono el parc central de la capital de Guatemala, deixant enrere els dos edificis que són exponent de la magnificència de l'imperi castellà, materialitzada en el neoclàssic de la catedral i en el del Palau Presidencial, aquest avui Palau de la Cultura, neoclàssic amb notable caracterització de tropical, per allò que és ornamentat amb arabescos de pedra, sortints i bossells que recorden, a la seva manera, el flamíger del gòtic, el qual escampa la sensació d'aire fresc per tal com talla i retalla la pedra. La passejada per l'avinguda que va a ponent, que neix fregant aquell palau, també és gratificant, perquè trobes altres palaus i mansions de benestants, amb reixats a les finestres i patis interiors a la mena andalusa, sempre amb un distintiu arquitectònic nou, diferent. Els habitatges de només soler fan el comú denominador d'aquest sector antic, per la por que inspiren els terratrèmols; i és que a cosa d'uns seixanta, setanta, quilòmetres de la capital s'alça la mola del volcà d'Aigua, que en el segle XVI destruï la vella capital —*La Antigua*— amb el seu terratrèmol, arrant del qual morí l'esposa del conqueridor Pedro de Alvarado, fundador de la ciutat de San Pedro Sula, a Hondures, la qual després fou cristianitzada amb el *San*. A uns quants més de quilòmetres, i al sud de *La Antigua*, es dreça el con, partit en tres cimals, del volcà de Foc, que treu contínuament glopades de vapor blanc amb vinces de cendra. Patètics custodis de *La Antigua* que, a qualsevol moment, poden tornar a tenir un rampell de mal geni. I tot el panorama ben arbrat, que Guatemala, del nàhuatl *Quauhtlemallan*, vol dir «indret amb molts d'arbres».

La vista de Rigoberta Menchú, asseguda davant meu a la taula del seu despatx, és més afable i acollidora que la dels volcans. Viu en una casa amb soler i primer pis, a una dotzena d'illes del parc central; mansió senzilla i sense res de més avant. Porta el

típic vestit fins als talons, de sarja de colors vius, que les natives guatemalenes teixeixen artesanalment; es cofa amb un manyoc de la mateixa estofa que el vestit que li fa vol audaç sobre el front. Naturalment que ens fitorem un moment amb els ulls per tal de descobrir-nos la idea que ens anima; res de tan poc estudiat. Ella els abaixa primer i diria que no és per empegueïment tribal, sinó que és discreció, és senyoria, puix que, malgrat l'origen senzill, camperol, la vida l'ha portada a fer-se amb els repicats d'enlaire, pel gran món, fins amb ses il·lustres majestats, amb unes quantes il·lustres majestats. Una dona extraordinària que ha sofert molt i ha viscut molt, amb l'ànima ben desperta. La seva cara té una cosa de lluna plena. La seva rialla es fa sense reserves i és franca i infantil. Respira una sorprenent joventut.

I no té cap diploma, és autodidacta. La seva gent, la que treballa aquí amb ella, li diuen «Doctora», però és pel munt de doctorats *honoris causa* que té per prestigioses universitats d'arreu del món, vint-i-sis en total, la primera de les quals és la Universitat de San Carlos de Guatemala. A més, i motiu fonamental de tot el llorer que la nimba, és Premi Nobel de la Pau 1992. I encara té el Premi de la UNESCO «Educatió per a la Pau» (setembre de 1990), el Príncep d'Astúries de Cooperació Internacional (octubre de 1998), Premi Iberoamericà «José Martí» (desembre 2002), la condecoració «Legió d'Honor, en grau de comandant», atorgada per Jaques Chirac (juny de 1996), i «Premi Internacional Llibertat», atorgat pel National Museum of Human Rights, dels Estats Units (octubre del 2002). I ja sabem que el món no va de brocs, tants de guardons no vindrien per generació espontània, hi ha una categoria, hi ha un mèrit, no tants d'il·lustres coincidirien en un judici tan exacte. Els premis que he esmentat són els fonamentals i de més gruix, no tinc espai per a citar-ne d'altres i les organitzacions, amb activitats de cara a la pau i als drets humans, en què participa activament o de què és membre honorari.

Digues-nos alguna cosa sobre les teves arrels, a fi que puguem mesurar més bé la trajectòria de la teva acció a favor dels indígenes guatemalencs i la teva dedicació a la pau sobre seu i sobre el món, si et plau.

Pel que fa a la meva persona i la meva obra, tothom té més en ment «la pau» que la justícia, i t'asseguro que he treballat abans perquè es faci justícia als espoliats indis guatemalencs, i al món, puix que sense justícia no hi pot haver pau, ni bona relació entre els homes. La justícia és el fonament de tota pau i de tot mèrit, de tota virtut, i sense ella la pau és impossible. Pel que fa a les meves arrels, em cal dir que els meus pares són Vicente Menchú i Juana Tum Kótoja. Sóc nascuda al caseriu de Laj Ximel, del municipi de San Miguel de Uspantán, del departament de Quiché .

Per tant, ets quixè. Entenc que pertanyis a la raça dels maies i ets nascuda en la branca dels quixès. Què hi pots afegir, perquè ens fem una idea més global de la teva identitat?

Sí, la tribu dels quixès ens localitzem en aquest departament, que s'estén al centre del país i cap a la banda de ponent, sense que toqui Mèxic, que entremig hi

ha el departament de Huehuetenango. Un aspecte distintiu que existeix entre nosaltres és que tot nou nascut de mare dona ve en aquest món amb el seu nàhuatl. Aquest és el nom de l'ètnia mexicana que arribà al territori dels maies, sí, quan aquests estaven en plena decadència, segles VIII, IX de l'era cristiana, i que revitalitzaren els maies i, en grans sectors, els deixaren la llengua. Però, en el cas que dic, nàhuatl és un ens natural, vivent, generalment un animal, que serà com l'ombra del nen i amb ell viurà paral·lelament. Cada dia de la setmana té un nàhuatl, i nosaltres tenim dividits aquests dies en animals domèstics, gossos, gats, ovelles, braus, cavalls, ocells i fins algun de salvatge,

com és ara el lleó. Vindria a ser una cosa així com el que el tòtem és a nivell d'un collectiu. D'aquest nàhuatl seu, el nen en traurà orientació i caracterització de cara als altres, puix que els més pròxims de la tribu prou que saben quin és. Jo no puc dir quin és el meu, perquè és un dels nostres secrets, però és el que més m'identifica en la comunitat, respecte a mi mateixa i respecte als altres. És una mística que practiquem amb la mare natura, mitjançant la qual ella ens transfon la força de les seves lleis ocultes i la saviesa que ens ha de guiar a la vida. Per aquesta raó els maies som tan respectuosos amb la mare natura i curiosos a preservar el medi ambient. El volem net per a rebre'n visió clara del món i energia neta per a defensar-lo com és i ha de ser.

Doncs, d'acord amb això, diria que el teu nàhuatl ha de ser una àliga o un lleó. Aquesta mística que dius, ha estat molt efectiva en tu, ja que arriba un moment en la teva vida, cap als vint anys, que dius: «Així em nasqué la consciència.» Consciència segur que formada per una infància i una joventut atzaroses que et portaren molt de sofriment i un parell de traumes que bé cal conèixer i mesurar.

És veritat. Puix que de petiteta ja anava a la plantació a collir cafè amb la mare, o a tenir-li en braços un germanet més petit. Li pagaven 35 cèntims de quetzal, mentre que jo no cobrava res; aleshores el quetzal equivalia a un dòlar. Havíem de desplaçar-nos de l'altiplà del Quiché, que era el nostre bressol, fresc i agradós, i baixar cap a la costa del Pacífic, prop de la ciutat d'Esquintla, costa que és extremament calorosa i insana. Durant la feina l'avioneta que fumigava el cafè volava damunt nostre i ruixava, sense que ens tinguessin cap mena de consideració. Quan jo tenia vuit anys, morí el meu germanet, que en tenia dos, amb el ventre inflat de desnutrició i qui sap si també emmetzinat pel verí de les fumigacions. Aleshores jo vaig començar a collir cafè com a assalariada, cobrant ensota de la mare. Més endavant, als meus catorze anys, baixàvem de l'altiplà a la plantació de la costa amb una colla de nois i noies del mateix llogarret que nosaltres i fèiem gresca a la nostra

manera, per matar el rigor de la feina; fou quan una amiga meva, Maria, catequista i molt bona noia, que jo m'estimava molt, morí certament intoxicada per la fumigació. I l'amo de la plantació tan insensible i sense posar-hi remei.

Un cop d'ull a la teva trajectòria posterior fa la impressió que la vostra família treballàveu molt junts.

És veritat, i una mostra d'això és que en una ocasió que un munt d'indígenes del Quixé s'uniren a nosaltres, els d'Usantán, amb l'ajuda del CUC i dels sindicats de Guatemala, anàrem amb ells a la capital tots els de casa a prendre el Congrés per protestar-hi pels desapareguts d'entre nosaltres i per la repressió de les activitats que dúiem a terme a favor dels nostres drets a ser respectats i no maltractats i delmats. Era el dia nacional de Guatemala. Els diputats hi eren tots i no pogueren oposar-se que ocupéssim el local. Entretant un dels soldats apuntà el meu germà amb el fusell i ma germana s'interposà entre l'arma i el seu germà, amb l'orquídia blanca a la mà, que en diem *la Monja Blanca* i és la flor nacional de Guatemala, i el guàrdia no tingué cor de disparar. Hi eren el pare i la mare.

Amb la mort del germanet i la de l'amiga tan sols començava el teu pitjor calvari.

Jo més aviat diria que el meu calvari era al viu. El pare fou un cristià complidor que tenia la seva parcel·la i la conreà sempre amb la il·lusió de poder portar verdura fresca a la taula del seus fills i la seva esposa. Quan a l'altiplà els veïns tenien els seus trossos ben conreats i productius, hi arribaven els terratinents i s'apoderaven de les terres i obligaven la gent espoliada a treballar en les seves plantacions de cafè i de cotó. Durant vint-i-dos anys el meu pare lluità aferissadament contra aquests abusos, a

l'escalf de l'església i sota el guiatge d'algun capellà amic dels camperols. A la fi terratinents i militars acusaren falsament el pare de participar en l'assassinat d'un terratinent i se les manegaren per tancar-lo a la presó; la sentència judicial dictava disset anys de presó. Ens basquejàrem per alliberar-l'en i, després de pagar molts de diners als jutges, molts de diners pels pocs que en teníem, ho aconseguírem. Ell no s'aronsà, continuà fent campanya a favor dels indígenes espoliats per latifundistes i per militars i tornaren a empresonar-lo per un temps. Quan sortí de la presó s'inscrigué en l'acabat de fundar CUC, Comitè de la Unió de Camperols, que lluitava per reivindicar els drets a la terra dels nadius i dels desposseïts. Per aquelles dates em causà un impacte de dolor i d'impotència a part, la mort de la jove senyora Petrona Chona a mans de l'escorta del fill d'un latifundista que la volia d'amistançada i ella s'hi negava rotundament; l'assassí pagat l'esquarterà amb el matxet i la deixà feta un munt de sang i carn irrecognoscible al mig del carrer, al qual ningú no gosava atansar-se per no anar a una mort segura, puix que els botxins vigilaven i suprimien tota manifestació de compassió o de solidaritat que anés contra seu.

En aquesta situació tan cruel s'escolaren els teus anys d'adolescència i joventut i et fou impossible d'anar a l'escola.

Em fou impossible a mi i a tots els altres quixès joves de la meva generació. Cap als vint anys vaig adonar-me que no podia relacionar-me bé amb els indígenes de les altres tribus i em vaig decidir a aprendre l'espanyol, perquè és la llengua que tots poc o molt entenen. També fou quan vaig formar consciència plena de la misèria en què vivíem la meva família i els maies en general i vaig prendre la resolució de dedicar-me en profunditat a la lluita per la justícia i perquè els drets humans del meu poble fossin respectats pels poderosos, associant-me a l'obra del meu pare. El mateix que jo va fer el meu germà petit, d'uns setze anys d'edat, que començà a lluitar al costat del meu pare i es mostrà decidit i valent en aquesta lluita. Fins que abans de gaire els militars el capturaren, el torturaren,

li tallaren les dues orelles, el mutilaren d'altres maneres, per a deixar-lo sol en un pou perquè s'hi dessagnés i, quan ja pràcticament agonitzava, fou portat al poble, amb altres torturats per les mateixes raons que ell, foren exposats en públic i els veïns obligats a fer-hi cap per presenciar com els ruixaven de benzina i els calaven foc, com a lliçó que tothom havia d'aprendre, si anava per les mateixes tresqueres. Havíem de fer grans esforços per controlar la mare i evitar que es llancés sobre el seu fill per morir amb ell. El món no ho sap, això, i és hora que ho sàpiga.

Com tampoc el món no sap altres atemptats ben suficients a cruixir-te.

Sí, perquè el mateix any que el meu germà Patrocínio morí torturat, i poc després del fet, novembre de 1979, el meu pare i altres activistes pels drets humans organitzaren una marxa sobre la capital per exigir que els militars fossin retirats de la zona, i hi anaven acompanyats de molts orfes per tal que fossin testimoni de la repressió i dels massius assassinats de pares de família dels maies. Assaltaren algunes emissores de ràdio, prengueren l'ambaixada de Suïssa i la d'Espanya. Quan eren dins d'aquesta, els militars la bombardejaren amb bombes incendiàries i els eliminaren tots; un de sol en sobrevisqué, el portaren a l'hospital i d'allí fou retirat pels militars, el mataren i el deixaren al carrer, perquè no pogués dir la veritat i fos escarment per a tothom.

I, malgrat la falta del cap de casa i puntal de la família, no us acovardiu, i tots reforceu l'activitat a favor de la causa per la qual ell ha donat la vida.

Ara la mare era l'ànima i tots estàvem amb ella, ni que treballant en indrets diferents. Els militars ens perseguen, havíem d'amagar-nos i de treballar en la clandestinitat, però treballàvem amb la mateixa fe. Els sacerdots i les monges del poble ens acollien i ens deien que ens ajudaven a exiliar-nos a l'estranger, per salvar les nostres vides. Però ens dolia massa abandonar els nostres germans de raça en plena lluita. Tinguérem amics sacerdots molt a favor nostre, Ferran Carbonell, que va ser a Zacualpa, Quixé, i els jesuïtes Fernando Hoyos i Faustino Villanueva; alguns jesuïtes foren assassinats, com al Salvador, però no se'n féu tant de soroll a escala mundial.

Els militars capturen ta mare i la liquiden, i ni així abandones el camp de batalla.

Abans deixa'm dir que els Estats Units tenien una escola militar, a Guatemala, per a formar soldats contra els indígenes «rebels», i pel mig s'hi complicaven la CIA i la United Fruit Company. Pel que fa a la mort de la mare, et puc dir que fou un calc de la del germà de setze anys; era l'estil criminal dels militars. Amb la variant que, els dies abans de ser torturada i mutilada com ell, la violaren els caps de l'exèrcit. Jo, com dius, vaig continuar treballant i reforçant la vigilància entorn de la meva persona; em semblava que era el millor tribut que podia fer a la mort de la mare i el millor servei als qui encara lluitaven. Continuava poc o molt comunicada amb els germans que em restaven. A la fi em convenceren que calia que m'exiliés, perquè no trigarien a arrestar-me amb l'afany amb què hi anaven, i ho vaig fer a Nicaragua, primer, i després a Mèxic, on m'acollí el bisbe Samuel Ruiz, de San Cristóbal de las Casas, *Tàctic Samuel*, com li diuen els indígenes xapins, i li n'estic molt reconeguda.

En la teva campanya d'alliberament dels pobres, segueixes la mateixa línia cristiana que el teu pare?

Jo sóc ecumènica; opino que les sectes ens divideixen i divideixen els esforços. Isaïes diu que «en el regne messiànic la pau emplenarà la terra, com l'aigua emplena la conca dels oceans», i això els cristians encara no ho havem acomplert. La meva acció cristiana se centra a seguir la línia que ens marcà Jesús i que fa la seva identitat, és la seva targeta de presentació: «He vingut a predicar la bona nova als pobres i a alliberar els captius.» Això vol dir molt, molt, és l'essència del cristianisme. I em centro en les dues benaurances capdavanteres, «feliços els qui tenen fam i set de justícia» i «feliços els qui treballen per la pau», que fan el moll de l'os de l'Evangeli.

¿I creus que et donaren el Premi Nobel de la Pau, 1992, per aquesta fidelitat teva als indígenes trepitjats i per la constància a vindicar llurs drets?

Naturalment que sí. Fou una gran sorpresa, i ho agraeixo davant el món.

La qual cosa vol dir que atents que estan aquesta gent a qualsevol palpatió humana que es produeixi en qualsevol racó de món. I ara no t'has adormit sobre el teu llorer, continues treballant encara amb més esforç pel teu poble i per la pau al món. Podem dir que la situació política ha millorat a Guatemala i pots viure sense l'ai al cor com abans. Però no pares a casa, sempre ets pel camp mentalitzant i ajudant els indígenes.

Sí, però també actuo pel gran món. Amb dotze premis més de la pau, vaig participar en una manifestació a l'Orient Mitjà. He enviat cartes a Cuba, a Barack Obama a favor dels presos polí-

tics. En el 2002 els dos partits majoritaris espanyols al Parlament Europeu, el PP i el PSOE, em censuraren perquè vaig demanar lleis justes per als presos bascos. Els mateixos dotze premis i altres voluntaris per la justícia i la pau vam fer una cadena humana davant les tanquetes jueves que avançaven per fer mal als palestins.

Has fet moltes altres coses, com publicar llibres sobre temes de drets humans i contes, però no tenim més espai. ¿Puc, finalment, demanar-te si aproves el moviment actual de Catalunya per a aconseguir la seva plena sobirania?

La història de Catalunya, passada i actual, presenta trets que la farien semblant a la que ha viscut i viu el poble maia: pèrdua de la personalitat, privació d'un estat propi, espoliació, persecució implacable de la llengua. Els pobles neixen per a ser lliures i tenen el dret natural a un estat propi. Cent per cent amb Catalunya, per tant, i molt disposada a ajudar-la, si cal.

A l'avió que em retorna a Tegucigalpa, seu al meu costat una noia hondurenca de raça mísquita, que és una ètnia que s'estén a cavall de la línia fronterera entre Hondures i Nicaragua. La dita Mosquítia —hi ha qui diu que hauria de ser «Mísquítia»— és una extensa regió de selva que és molt protegida pels mísquits,

però vénen les companyies forasteres i fan malbé la selva, el medi ambient, depredant la fusta bona. La noia em diu que ella és activista contra aquest atemptat i el desconeixement dels drets dels mísquits. Que el Banc Mundial té molta cura del medi ambient i els ha convocat, de tot Amèrica Llatina, a una convenció d'activistes, a *La Antigua*, on han celebrat xerrades, diàlegs i orientacions per a un feina sàvia i de conjunt. La trobada d'aquesta noia és un bon complement de l'entrevista amb la Menchú i li dóna més dimensió. Al món hi ha talents que vetllen per la neteja, per la ciència, per l'art, per la pau. ♦